

УДК 372.4

Шуть М.М.*

ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Статтю присвячено дослідженню факторів, що забезпечують ефективне ведення творчої діяльності дітей, та вивченню питань організації навчання творчості в сучасній початковій школі.

Ключові слова: творчість молодшого школяра, умови навчання творчості, організація процесу навчання.

Школа є першим соціальним інститутом, в якому дитина опановує культурний досвід людства і творчо перетворює його. Початкова школа традиційно вважається школою умінь, провідними з яких є оволодіння читанням, писанням, лічбою. Сучасна школа потребує доповнити цей перелік набуттям досвіду творчої діяльності шляхом розв'язування творчих завдань у різноманітних видах творчої діяльності (мовленнєвій, дослідницькій, конструкторській, трудовій, мистецькій, ігровій, спортивній, побутовій), в яких сформується і вдосконалиться комплекс творчих умінь, що уможливають і забезпечать процеси творіння. Так вкарбується у свідомість школяра переконання, що творчість є найціннішим даром людині, що саме і робить людину людиною.

Метою статті є осмислення основ організації навчання творчої діяльності молодших школярів.

Творча діяльність молодшого школяра є процес створення нового, орієнтованого на оригінальність продукту, в якому учень реалізує творчі здатності (креативні, практичні, оцінно-рефлексивні). Метою навчання молодших школярів елементів творчої діяльності є розвиток тих потенцій особистості, що забезпечать і творче опанування духовно-практичного середовища і саморозвитку. З отриманням творчих результатів учень перейде до лав дійсних творців, а згодом переросте у творчу особистість.

Творчість як компонент навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів висвітлена в низці наукових робіт (Ш. Амонашвілі, П. Блонський, І. Волков, Л. Занков, В. Давидов, М. Данилов, Б. Єсіпов, І. Лернер, І. Канєвська, Б. Коротяєв, О. Савченко, М. Скаткін, П. Підкасистий), в яких показано, що в організованій за канонами творчості навчально-пізнавальній діяльності криються великі можливості для розвитку творчих сил індивіда. Провідними завданнями технології навчання учнів молодших класів творчості є:

1) ознайомлення з технологією створення нового продукту і процесом творчого акту (послідовність етапів від пошуку ідеї, появи замислу, цілепокладання, аналізу ресурсів і умов реалізації проекту до отримання продукту й оцінки його), формами, методами і прийомами творчості, надбання умінь самостійно переносити досвід у нову реальність, керуватись інноваційним вектором щодо дійсності;

2) надбання умінь користуватися ресурсами видів мислення (наочно-дієвого, наочно-образного і словесно-логічного), ведення ефективної креативної діяльності (розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення, абстракція, класифікація, конкретизація; дії: уміння генерувати ідеї, доводити, класифікувати цілі з метою пошуку гідних при виборі);

3) гартування оптимальних рис творчого діяча.

Отже, процес навчання молодшого школяра творчості складають три взаємодетермінованих процеси: розвиток практичних здатностей до ведення творчої

* © Шуть М.М.

діяльності та створення продукту, що має суб'єктивну (об'єктивну) новизну й особистісну (суспільну) значущість; креативна діяльність, що забезпечується комплексом інтелектуально-логічних (уміння спостерігати, аналізувати, порівнювати) й інтелектуально-евристичних здібностей (уміння керувати уявою, висувати гіпотези, комбінувати, творчо застосовувати інформаційно-практичні надбання); виховання комплексу рис творчого діяча. Реалізацію кожного з процесів забезпечують спеціальні творчі уміння.

Успішність навчання молодших школярів творчості залежить від низки *внутрішніх* (психофізіологічні та певні соціальні надбання, інтелектуальний, практичний та емоційний досвід дитини) та *зовнішніх* факторів (наявність системи виховання творців, наявність педагога-творця і розвивального середовища, що відповідає предметним і технологічним запитам, наявність спеціальних навчальних програм навчання творчості).

Аналіз змісту навчальних програм галузей освіти і Державного стандарту початкової загальної освіти показує, що такі лише епізодично відповідають завданням сучасної педагогіки творчості: системне навчання творчості не передбачено (хоча введено компонент «досвід творчої діяльності»), рекомендовано опанування деякими творчими вміннями у галузі «Мистецтво», у предметах «Читання» та «Технології» [1, с. 53-54].

Другим фактором успішного навчання творчості є наявність *педагога-творця*. Він – майстер, наставник (наставляти – «ставити, спрямувати») – акумулює в собі професійні знання, вагомий творчий доробок і дійовий досвід, здатність до реалізації власних творчих проєктів, ентузіазм дослідника і майстерність навчати. Такими учителями були Аристотель у О. Македонського, В. Лавінья у Дж. Верді, О. Пушкін у М. Гоголя й т.ін.

Дитина має потребу в існуванні такого дорослого, який супроводжував би учня на шляху до реалізації проєкту, долаючи певні труднощі, акцентував би увагу на цікавих моментах, вадах процесу й отриманого результату. Педагог-творець організує, спрямовує і керує процесом становлення творчої особи, збуджує і стимулює до зростання творчої енергії вихованців.

А. Левін, О. Мелік-Пашаєв, З. Новлянська наголошують на необхідності виконання вчителем функції «внутрішнього критика» дитини – оцінника творчого продукту, бо молодший школяр не володіє достатнім досвідом самостійного вибракунвання ідей, не має сталих аксіологічних орієнтирів, достатньо розвинутого художнього смаку. Педагогічні впливи при цьому мають бути завуальованими, дотиковими через створення «запитальної атмосфери», що буде стимулювати дітей до власних пошуків нового і позбавить побоювання отримання негативних оцінок. Водночас зауважимо, що творчість є спонтанним процесом і продуктом самовираження та самореалізації автора, а тому роль педагога в оцінюванні продукту і творчому розвитку учня повинна бути мінімізованою.

Третій фактор успішного виховання творця – наявність спеціально організованого середовища. Таке «поле творчості» є середовищем взаємодії інформаційного, психологічного, пізнавального та педагогічного. Найкращим стимулом творчості учнів є така організація середовища і життя дітей, які створюють потреби і можливості для дитячої творчості, де можна з насолодою досліджувати, відчуваючи внутрішню свободу в самовираженні.

«Поле» творчості є спеціальний клас для вдоволення творчих потреб, бажань, прагнень, прикладення умінь і матеріальні ресурси (матеріали, інструменти, знаряддя, технічні прилади). Елементами «поля» є наочна і в електронному форматі інформація (необхідна, побіжна, вільна – для забезпечення інформаційно-технічних потреб і можливих асоціацій) та експозиційні («музейні») стенди для демонстрації

оригінальних творчих робіт майстрів і аматорів, які виконують стимульно-мотивувальну й орієнтувальну функції. Організоване таким чином середовище дозволить органічно поєднати фізичне й інтелектуальне, художнє і технічне (В. Вечерський, І. Волков, Л. Вержиківська, Б. Жиганов, І. Красильников). Оперування в підготовленому «полі творчості» сприятиме активізації систем сприйняття дітей, стимулюватиме їх бачити, чути, відчувати, а на основі сприйнятого – мислити («те, для чого відкрите серце, не може створити секрету і для розуму» – Л. Фейєрбах). Синтез цих процесів забезпечить цілісне системне мислення, яке поведе за межі стандартного, репродуктивного. Учень помічає передусім те, що йому знайоме, відоме (або фрагменти його), а також і те, що привернуло його скеровану ідеєю і метою увагу. Недостатні фрагменти знань доповнюються елементами досвіду, домальовуються уявою і фантазією, діями-пробами. Вилучена інформація переробляється, адаптується і згортається. Накопичений у такий спосіб інформаційно-практичний досвід утворює потенційний дійовий фонд майбутнього творця.

Творчість школяра і дорослого творця має аналогічну психологічну і процесуальну основу, а тому визначається тими ж ознаками, якостями, критеріями і, водночас, має деякі відмінні риси, притаманні лише їй.

Принциповим для педагогіки творчості початкової школи є питання отримання результату – нового продукту. Якщо в дошкільному віці під таким продуктом розумілась участь у формах творчості, то молодший школяр мотивується на отримання свідомого результату, адже в підлітковому віці (зона подальшого розвитку) цей компонент буде найціннішим орієнтиром.

Здебільшого продукт творчості дитини не є значущим для суспільства, хоча й потребує не менших емоційно-розумових витрат, ніж отримання продукту дорослим творцем. Ідучи до мети, учні скоріше перетворюють явища, речі, процеси дійсності, образи, себе, ніж створюють нові оригінальні ідеї. Ці дії завжди є суб'єктивно значущими, є свідченням прогресивних змін у генезі особистості, збагаченням її евристично-практичного досвіду. І. Волков вважає, що створення продукту не є завданням початкової школи, головне – навчати дітей створення таких, паралельно засвоюючи нові знання. «Предмет чи виріб не є самоціллю – це є привід, засіб для вивчення фундаментальних питань ...і засвоєння різних навичок роботи» [2, с. 79]. Б. Асаф'єв, В. Матоніс, Л. Толстой, Г. Фрід, Б. Яворський також підкреслюють цінність процесу слідування до мети в широкому розумінні на протигагу цінності продукту цього шляху, проголошуючи, що стан «я знаю» деякою мірою вже ставить крапку в розвитку думки і формуванні особистості.

Поділяючи ці думки в цілому, вважаємо цінним орієнтування школярів на отримання суспільно значущого результату (для цього утворюється «банк» гідних цілей), яким може бути і цінний продукт, і сформований особистісний комплекс «Я – автор», і засвоєння способів самовираження, методів та прийомів дослідження, зображення явищ тощо. Творчі якості майбутнього творця повинні загартовуватися на тлі соціальних запитів та високих етико-естетичних засад.

Особливістю процесу навчання творчості є діалектичне співіснування навчально-виховного процесу і творчості, алгоритмічного і креативного, регламентованого й евристичного, колективного й індивідуального.

Шлях учня до творчості завжди є шляхом знання і дії – інформативно і практично насиченим, а тому педагогічну працю організують таким чином, аби учень мав можливість і отримати знання, і напрацювати певний досвід ведення творчих дій. Дитина абсорбує, адаптує і перетворює весь супровідний матеріал, який стає її знанням спочатку лише в теоретизовано-інформативному вигляді, а згодом, через практику – і в дійово-практичному, утворюючи «критичний мінімум професійних знань

і умінь» (І. Волков). Паралельно діяльнісним процесам відбувається процес інтеріоризації, тобто формування конкретних нервових структур, відповідальних за систему внутрішнього плану свідомості, які утворюють засади для екстеріоризації – процесу породження певних зовнішніх дій. Недостатність одного з двох компонентів роблять навчання творчості справою неможливою. «Наявність просто загальноосвітніх знань, навіть енциклопедичного масштабу, не зможуть дати можливості проявитися обдарованості» дитини [2, с. 134].

В основу процесу навчання творчості у школі практики покладають дослідницьку й експериментально-практичну діяльність дітей. Там, де вчитель систематично створює в класі умови, які потребують від школярів отримання знань про предмет через експериментування з ним, через глибоке занурення в його систему, там діти зіштовхуються із завданнями, які потребують від них здійснення навчальної діяльності. Саме в експериментуванні з предметом, у намаганні отримати нове знання про загальне в предметі реалізується потреба дитини у творчому навчанні.

Вивчення літератури показало, що основним засобом формування системи умінь і навичок творця мають бути практичні методи навчання – навчальні й ігрові вправи, досліди, практичні роботи. Перші набуваються через багаторазові повтори дій чи операцій для закріплення, повторення, перевірки знань. У системі навчальних та ігрових вправ можна уникнути репродуктивного завдяки варіативності, пошукам інновацій, евристичним, біфуркаційним, проблемним ситуаціям і вправам, побудованим на ампліфікаційній основі (ускладнення умов, мети, змісту, шляхів тощо). Це є можливим за рахунок забезпечення навчально-творчого середовища різновидами діяльностей – науково-дослідною, винахідницькою, художньою, проектувальною. Ідея детермінації різних типів діяльностей як різних способів пізнання світу бачиться ефективним резервом навчання творчості учнів початкової школи. Так, виховуючи творчих особистостей, В. Сухомлинський обирає такі види діяльності, що вимагали втілення творчої думки школяра (задум, моделювання процесу досягнення мети) і творчої фізичної праці (конструювання, монтування, сільське господарство, обробка матеріалів, створення музичних інструментів, карнавальних костюмів, іграшок тощо). Аналогічно діяли І. Волков, Б. Нікітін – пропонували учням максимум можливих напрямків професійного творчого застосування. Отже, є очевидним, що широта спектру наданих можливостей прямопропорційна широті набутих здатностей до творчості і кількості та якості творчих проявів.

Ефективним методом навчання творчості є моделювання творчого процесу. У такому разі навчання не буде зводитися до засвоєння готових правил і визначень, а стане істинним процесом здобування знань, де учень разом з учителем будуть в деякому розумінні творцями тих подій, в які вони введені і які самі будують. Так, відтворюючи процес народження музики, діти вчать підшукувати виразні засоби, інтонації, які за їх розумінням повніше розкривають зміст твору, творчий задум композитора чи виконавця. Так пізнається не тільки природа музичної творчості, її внутрішні зв'язки, але і мистецтво як явище дійсності, як художнє відображення діалектики життя. «Примірявши» роль творця, дитина зрозуміє суть творчого процесу: як народжується ідея, які завдання ставить перед собою автор, які труднощі постають перед ним, як він їх долає. Зразками такої педагогічної діяльності в музичній творчості є уроки композиції Л. Толстого, Б. Асаф'єва, Л. Яворського, В. Усачової; в літературній – уроки Є. Ільїна, М. Рибникової, В. Сухомлинського, в образотворчому мистецтві – уроки Б. Неменського, О. Макарової, в технічній – Г. Альтшуллера, П. Андріанова, Ю. Саламатова.

Онтогенетично процес пізнання істини молодшому школяру забезпечує художньо-образне мислення. «Пізнання серцем» наполягає на одухотворенні,

образності процесу викладання, оскільки абстрактні поняття є все ще не доступними дітям безпосередньо, а відкритість до сприйняття і виявлення почуттів, чутливість до краси, розуміння мови образів вражає. Дотримання у навчанні принципу «через художнє до інтелектуального» підкреслює значущість видів мистецтв у творчому пізнанні дійсності і себе, адже мистецтво найтонше і найвиразніше передає внутрішній світ людини. Рекомендований Ю. Азаровим шлях до опанування творчості є синтез наук, культур, мистецтв [3, с. 597]; шлях В. Сухомлинського – через мистецтво, казку, фантазію, гру, через неповторну дитячу творчість [4, с. 48].

Усі види діяльностей (навчально-пізнавальна, ігрова, театралізована, зображувальна, музична), в яких беруть участь учні, ампліфікуються й орієнтовані на новизну. Такий процес творчого діяння дитина сприймає швидше за гру, ніж за працю. Гру («корінь всілякої дитячої творчості» – Л. Виготський) і творчість споріднюють емоційна збудженість, наявність правил поведінки, критеріїв перемоги, узагальненого алгоритму досягнення успіху і кінцевої мети. Та навіть за наведеного комплексу програмованих дій та обумовленостей у творчості і грі завжди присутні елементи раптовості, непередбаченості, конкуренції, інтриги, є місце для оригінального рішення, шляху, дії, які саме і призводять до успіху. Творчість і гра потребують визначного напруження фізичних, емоційних і розумових сил.

Можливості гри моделювати дійсність, імітувати реальні ситуації, дії й відносини та в такій спосіб формувати творче мислення і практично-дійову компетентність учнів дозволили грі стати провідним дидактичним засобом і одним з основних методів мотивації інтересу і стимулювання до навчання. Гру визнано найефективнішим методом навчання у початковій школі та ефективною формою інтерактивного навчання. Л. Артемова, Д. Ельконін, О. Савченко, І. Школьна радять систематично включати ігри у шкільний урок. Г. Цукерман наполягає, аби це була понятійна гра, бо «понятійні персонажі навчальних ігор втілюють поняття, тобто, дозволяють одягнути теоретичну абстракцію у плоть почуттів» [5, с. 48-65].

Генетична наближеність гри і творчості зумовлює обрання першої засобом і методом набуття умінь творчо діяти, оскільки: 1) гра є опанованим видом діяльності, і молодший школяр з успіхом використовує власний ігровий досвід у навчально-виховних ситуаціях; 2) різновиди гри можуть виконувати будь-які функції, домінуючою з яких є мотиваційна; 3) гнучкість гри дозволяє їй стати будь-яким структурним елементом уроку залежно від дидактичних цілей (гра-вивчення нового матеріалу, гра-закріплення, гра-перевірка знань, гра-узагальнення чи гра-релаксація); 4) гра є активатором процесу навчання, основними елементами якого є суперництво, змінність і непередбаченість ситуацій, бажання бути першим, діяти на рівні можливого, присутність завзяття, захвату (у межах доцільного), що гарантує створення «оптимістично-гуманної атмосфери» (Ш. Амонашвілі); 5) гра сама є прекрасною «моделлю» створення моделей.

Готовність учнів до опанування навчальної діяльності з'являється в результаті цілеспрямованого формування, а не механічно надбудовується над попередньою – ігровою діяльністю, і слід організувати процес навчання у грі таким чином, щоб у ньому дійсно розвивалися потрібні для навчання психічні функції, які б забезпечили логічний перехід від ігрової діяльності до навчальної. Варіантами ефективного синтезу навчання і творчості на основі гри є: «кімната казки» (В. Сухомлинський), «кімната творчості» (І. Волков), «фабрика ігор» (Є. Мінскін), «будинки ігор» (Б. Нікітін), «проектний інститут гри» (М. Паскаль). Гра дитини є не просто згадка про пережите, а і творча переробка пережитих вражень, комбінування їх і розбудова з них нової дійсності, що відповідає запитам і нахилам самої дитини. Бажано, щоб і вчитель «відкрив у собі витоки власного ігрового початку», щедро вніс у процес навчання елементи гри. Утіленням такої ідеї

є діяльність С. Шацького («Бодрая жизнь»), В. Сухомлинського («Школа радості»), Ш. Амонашвілі (школа співробітництва), С. Соловейчика («Учение с увлечением»), Ю. Азарова («Школа любви и свободы») й інших.

Отже, період старшого дитинства є сензитивним для навчання дітей свідомої творчості. Опанування уміннями творити забезпечують фізіологічні, психологічні, соціальні надбання учнів і здобутий у попередніх фазах онтогенезу інтелектуальний, діяльнісний та емоційний досвід. Творчі прагнення учнів уможливить дотримання внутрішніх і зовнішніх умов. Процес навчання творчості молодших школярів характеризується змістовною і практичною насиченістю, особистісною і соціальною цінністю й емоційною привабливістю. Творча діяльність учнів скерована метою, обраним алгоритмом досягнення мети творчості й орієнтована на отримання творчого продукту. Домінування у молодшого школяра наочно-образного мислення, емоційної чуйності та відкритості до красивого і цікавого підкреслює важливість розгортання творчого потенціалу дитини через види художньої діяльності. Ефективною технологією опанування творчості є ігрова діяльність, яка, хоч і досліджувалася багатьма вченими, однак потребує подальшого вивчення.

Література:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2000. – № 1. – С. 28-54.
2. Волков И.П. Цель одна – дорог много: Проектирование процессов обучения: [кн. для учителя: из опыта работы] / И.П. Волков. – М.: Просвещение, 1990. – 159 с.
3. Азаров Ю.П. Педагогика любви и свободы. / Ю.П. Азаров. – М.: Топикал. 1994. – 608 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. [в 5-ти т.] / В.О. Сухомлинський. – К.: Вид-во «Радянська школа», Т. 1. – 1976.– 654 с.; Т. 3., 1977.
5. Цукерман Г.А. Может ли младший школьник стать субъектом учебной деятельности / Г.А. Цукерман // Вестник МАРУ. – 1997. – № 2. – С. 48-65.

Шуть Н.Н.

ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Статья посвящена исследованию факторов, которые обеспечивают эффективное осуществление творческой деятельности детей, и изучению вопросов организации обучения творчеству в современной начальной школе.

Ключевые слова: творчество младшего школьника, условия обучения творчеству, организация процесса обучения.

Shut N.N.

THE BASIS OF TEACHING CREATIVE ACTIVITY OF YOUNGER STUDENT

The research is dedicated to the investigation of the factors that ensure the effective management of children creative activities and aims to study the organization of teaching creativity in the modern elementary school.

Key words: creativity of younger students, conditions of teaching creativity, organization of studying process.